

Het oude Lochem (3)

H.J. Breukink-Esselenbroek

In de jaren 70 kreeg mevrouw R. Breukink-Esselenbroek van medebewoners uit het verzorgingshuis waar zij toen verbleef het verzoek om de prachtige verhalen die zij kon vertellen over hoe het er vroeger in Lochem aan toe ging, aan het papier toe te vertrouwen. Zij voldeed graag aan dit verzoek. Nog gezegend met een gezonde geest was zij in staat haar herinneringen aan die tijd feilloos weer te geven. (Almen, juni 1975).

Hier volgt het derde en laatste deel. De tekst is ons ter beschikking gesteld door de heer P.A. Veldkamp te Lochem.

Wie was mevrouw Breukink?

Geboren op 3 februari 1892, kreeg zij de namen Hendrika Johanna (koosnaampje “Riekeman”) Esselenbroek. Haar vader was schoenmaker en het gezin woonde in de Molenstraat op no. 9, naast toentertijd slager Locht (nu Etos). Zij trouwde op 19 januari 1917 met Hendrik Jan Breukink, geboren op 7 juli 1886 in Borculo. Hendrik Jan was hoefsmid en leerde het vak bij smederij Campagne op de Nieuwstad. In 1911 begon hijzelf een smederij in de Molenstraat op no. 26. Daar stichtten zij een gezin en er kwamen drie kinderen.

Mevrouw Breukink kwam uit een muzikale familie, maar was zelf ook bedreven in het schrijven van gedichten en ander proza. Voor feesten en partijen kon men altijd een beroep op haar doen en haar pennevruchten mochten er zijn. Mevrouw Breukink overleed in 1979 op 87-jarige leeftijd.

Bron: Mevrouw R. van Lulofs Umbgrove-Breukink

In die muur was een klein ruitje. Daardoor kon de boer zien of op de deel alles rustig was. Ik keek natuurlijk ook en zag dan de melkers. Vóór dat melken werd er een z.g.n. bedde rogge op de deel uitgespreid en ging men met zes man, (ook vrouwen hielpen wel), die rogge met vlegels bekloppen, tot het zaad er uit was. Een vlegel was een lange stevige stok met bovenaan een gat, waar een leren riem door werd getrokken. Een kortere stok werd er aan bevestigd, ook aan de riem en die klopte het zaad los. Het ging zeer ritmisch op de driekwart maat, een gezellig gehoor, maar voor degene die het bewerken moest, niet zo gemakkelijk. Als na het melken dan de melk in de emmers was, ging die gedeeltelijk in de karn, waar een plons in was die in beweging werd gebracht. Soms door één van de bewoners en soms door een hond, die daarvoor aan

de buitenmuur in een groot rad met schoepen rond moest lopen. Dit rad stond in verbinding met de karn binnenshuis. De boter maakte men aan ronde “welters” die aan de kruideniers in de woonplaats werden verkocht. Deze verkochten de boter op hun beurt weer aan de klanten. De reden waarom men de melk zo veel mogelijk zelf verwerkte was, dat er nog bijna geen melkfabrieken bestonden. Ik heb vele malen een pond boerenboter moeten halen voor ons huisgezin. Deze boter kostte dan 40 à 45 cent per pond. Er kwam toch ook geen geld in huis. Eieren 21/2 à 3 cent. Iedereen, ook wel burgers, verbouwde zijn eigen groenten en aardappelen en menig Lochemer had een stukje land of tuin aan de buitenkant van de plaats. Ik vergat nog dat enige boeren de melk zoet in Lochem verkochten (voor 1900 4 cent per liter, na 1900 6 à 8 cent per liter), en de overige

melk of zoet of karnemelk aan kalveren gaven, voorzover het gezin de melk zelf niet gebruikte natuurlijk. Fabrieken die de melk verwerkten had men hier niet. Misschien in Friesland, waar veel meer vee was dan in de Achterhoek, maar dat weet ik niet. Heel veel mensen hadden hier geiten, één of twee, waar ze de melk dan zelf van gebruikten. Geitemelk is erg vet, veel vetter dan koemelk. En van een weekloon van (6 gulden kon men geen grote uitgaven doen.

Blauwververij

Ik was nog steeds niet toegekomen aan de fabrieken die vroeger aan heel veel Lochemers werk verschafte en zodoende kwam er ook geld in ‘t laatje. Heel vroeger, zo omstreeks 1900, was op de Larenseweg, ongeveer waar nu de Technische School is, een blauwververij. Dit was een éénmansbedrijfje, waar niets dan

blauw goed geveerd werd. Veel boeren verbouwden zelf vlas, dat ze naar de wever brachten als het door de huisgenoten gesponnen was. De kleur van dit linnen was grijs-wit. Tegenwoordig heet dat gebroken wit. Wilde men de stof dus voor bruikbare blauwe jassen of iets dergelijks gebruiken, dan moest deze blauw geveerd worden. De eigenaar van dat eenmansbedrijfje was een zeer zonderling persoon. Zijn naam was Van Bentum, een telg uit een voornaam geslacht, maar van de rechte weg afgedwaald. Hij leefde zeer sober en had met niemand omgang. Later had hij een klein stenen schuurtje in de Alb. Hahnweg, waar hij niemand toeliet en in een holletje in de grond zijn slaapplek had. Alle ramen waren blauw geschilderd en er hingen eigenaardige platen aan de muur. Toch was hij niet mensenschuw, deed zelfs zijn boodschappen in Lochem.

Lijm-Gelatinefabriek

Verder had je daarnaast de Lijm-Gelatinefabriek. Deze fabriek is omstreeks 1904 afgebrand. Daar werden beenderen gemalen en verwerkt tot allerlei artikelen. De beenderen werden per trein naar het station Lochem verzonden uit allerlei streken van het land en zelfs uit het buitenland. Op de fabriek had men paard en wagens om de beenderen naar de fabriek te vervoeren. Men moest ermee door de hele stad om ze op de Larenseweg te krijgen, door de Molenstraat, Markt, Walderstraat, Larenseweg. Die wagens lieten een onbeschrijfelijke stank na. Tegenwoordig heet dat luchtverontreiniging. Hoewel er goed werd verdiend, was het ook maar een baan en de droefheid over de brand was dan ook niet groot. De fabriek was een ideale woonplaats voor honderden ratten, die daar bruiloft vierden.

De voornaamste bron van inkomsten leverde wel "Naeff's drijfriemenfabriek", waar zo'n 100 mensen werk vonden. Drijf-

riemen zijn nu door plastic vervangen. De omzet van de fabriek daalde en het werden plastic riemen. De fabriek is verplaatst naar het fabrieksterrein dat aan het Twentekanaal is gevestigd en de oude fabriek is gesloopt, nadat hij ruim een eeuw gedraaid had. Ook de oude eekschuren van wijlen Reerink zijn verdwenen. Waar nu het kleine plantsoentje is tussen vroeger Hotel Bak en de tuin van stalhouder Beijers was ook een eekschuur. De zure lucht van de eek kon je al van verre ruiken.

Dan was er een machinale wasserij gekomen. Dus wie thuis de was niet meer wilde doen, deed het naar "Stijgoord". Veel huisvrouwen wilden er nog niet aan, want het goed had daar veel te lijden. Ook die oude wasserij is een keer door brand verwoest. Het zal ongeveer begin 1900-1902 zijn geweest. Verder had je hier in de plaats unieke werkplaatsen, zoals een kuiper die allerlei vaten maakte, want veel groenten en ook het geslachte vee, varken of koe, moest in een vat in het zout worden gedaan, om het zo voor bederf te behoeden. Om niet te spreken over vaten voor de boer op de deel, waar veevoer en zo in bewaard werd. Doordat er meer familie van die kuiper hier in Lochem woonde duidde men die kuiper aan met Kuiper Geels. Een broer van hem was schipper op de Berkel, waar hij met een kleine boot vracht vervoerde, o.a. van Eibergen tot Zutphen en tussenliggende plaatsen. Alzo werd die broer schipper Geels genoemd. En nog hedendaags zijn er nazaten die met die aangenomen naam benoemd worden. Heel veel jaren later begonnen de Gebroeders Postel hier ook een lederfabriek. De vader van die Gebroeders zag vooruit en stuurde zijn zonen naar Amerika om daar het leerlooien tot in de finesses te leren. Daar in de fabriek in Lochem werd hoofdzakelijk z.g.n. overleer gelooid, kalfsleer

en het dunnere chroomleer. Dat is het leer van de geitenvellen. Jammer dat het chroomleer niet meer zo gangbaar is. Dat was prachtig zacht, dun leder, voornamelijk voor damesschoenen. Er was in die dagen ook niet zo'n keus in de kleuren. Het was meest zwart en een enkele keer zag men bruine schoenen. Men droeg ook uitsluitend zwarte kousen, door de week vaak eigengebreide en voor de zondag iets dunner. Daar hadden de hedendaagse gekleurde schoenen niet bij gepast. De meeste schoenen werden met de hand gemaakt. Schoenwinkels waren nog zeldzaam.

Maar ik dwaal af van mijn thema, de lederfabriek. Deze draaide heel goed en er vonden veel handen werk. Tot op zekere dag, nu ongeveer een jaar of 12 geleden, ook daar de rode haan kraaide en de hele fabriek in de as legde. De fabriek is niet weer opgebouwd en het had denk ik ook geen nut meer.

Paarden

Tegenover de fabriek stond een grote paardenstal, waar wekelijks veel paarden van eigenaar wisselden. Iedere boer had minstens één of meer paarden van het Belgische type, heel zware, lompe paarden, die veelal in de provincie Zeeland gefokt werden en door een paardenhandelaar aldaar gekocht werden en op transport naar o.a. Lochem gezet werden. Het was altijd een hele drukte als de boeren kwamen kopen en ook ruilen. Nu heeft bijna geen boer meer een paard op stal, alles is vervangen door machines. En de boer die ploegde voort. Waar hij mee ploegt? Natuurlijk met een machine. Veel jonge boeren hebben tegenwoordig een rijpaard, zijn bij een rijvereniging. De paarden zijn veel lichter. Het zijn zogenaamde rijpaarden. Dientengevolge is er voor veel hoefsmiden geen werk meer en zijn de zaken gesloten. Ook al weer een verschijnsel van deze tijd. Een enkele smid die het vak

nog kent, komt bij de mensen aan huis. Vroeger kostte een volledig beslag van een paard fl 1,40 en vandaag in 1975 kost het 50-60 gulden. Van die fl 1,40 moest nog twee uur werkloon af, kolen, gereedschap, kortom alles wat er aan onkosten verder nog af moest. Een cursus in dat vak is er ook niet meer. Aan de veeartsenijschool wordt er nog iets aan gedaan ten behoeve van de dierenartsen, die er iets van moeten kennen. Verder bestaat er bijna nergens meer een stalhouderij. Vroeger had men in Lochem twee stalhouderijen met meest zwarte paarden, een enkele donkerbruine, omdat die voor rouw en trouw gebruikt konden worden. Wat was zo'n trouwpartij met paarden en rijtuigen een prachtig gezicht. De paardehoeven die vrolijk over de straatstenen klepperden. Koetsier en soms palfrenier in zwart kostuum met hoge hoed en witte handschoenen, een vrolijk lint aan het paardenhoofdstel en zweep, kom daar nu eens om. Daar kan de duurste auto niet aan tippen. En dan de laatste uitvaart, als de paarden zwarte dekkleden over hadden, koetsiers in 't zwart met zwarte handschoenen aan, dat was toch plechtig. Maar 't is voorbij. Geen hoefgetrappel meer op de stenen, de straten zijn geasfalteerd en de auto kan er geruisloos over.

Nuchtere mensen

We zijn nu nuchtere mensen en er is geen plaats meer voor romantische toestanden. Het is in alles te merken. Denk eens aan de mooie dansen van vroeger. Hoe sierlijk werd er niet gedanst, Menuet, wals, cadrille, Lancier, Frühlingsbode, enz., enz. En die prachtige melodieën die er bij gespeeld werden, walsen, polka's enz. Wij kenden die hedendaagse rauwe klanken nog niet. Gelukkig maar. En dat uitdagende door elkaar kruipen van de lichamen. Maar ik zou van oude toestanden praten, dus halt houden. Ik had het over de stalhouderij,

nu de stalhouder had ook andere klanten, b.v. als iemand een rijtuig aan de trein wou hebben, dan kon je bij hem een spoorritje bestellen. Dat kostte met wachten mee, de som van fl 1,50. Daar moest de stalhouder het paard voor tuigen en inspannen en zelf in de hoge hoed klimmen. Toch was fl 1,50 in die dagen al veel geld en deed men dat nog niet zo gauw.

Dan heb ik het nog niet gehad over de sneeuwpret, als we met ons paard "Boy" voor de arreslee er op uit gingen. Die arreslee was al een pronkstuk uit de oude tijd. Met rood fluweel bekleed, twee zitplaatsen in het bakje en de koetsierszitting daar achter. Alles was rood gestoffeerd met lange afhangende koordfranje. Een inspan was er niet voor, het paard liep los, alleen vast aan de knuppel. Wel waren er twee houten armen die naar elkaar toe gingen en aan het eind een leuke clownskop vormden. We hebben haar aan het Openluchtmuseum in Arnhem geschonken, waar ze er erg blij mee waren. Voor het paard was het geen lolletje, want het was zwaar trekken door de sneeuw. Hij had dan een bijpassend getuig aan met bovenop mooie bellen, een met rode pluimen versierd klokkenspel dat zo prachtig rinkelde. Heel ver gingen we nooit, want het paard was doodmoe na die tochtjes. Ook al iets uit het verleden dat niet weer terugkomt. Geen sneeuw en geen huizen meer met paarden op stal. Wat een prachtig gezicht als daar b.v. de equipage van Kasteel Ampsen aan kwam: twee vurige raspaarden voor een of ander gepoetst rijtuig, de koetsier en palfrenier in de winter met bontcapes om. De paarden maakten met hun hoeven een trappelend geluid op de Brabantse keien. Een plaatje om nooit te vergeten. Helaas, het is niet meer. De kastelen kunnen niet meer bewoond worden daar de onkosten te groot worden. De nazaten wonen nu in een gewoon villaatje of bungalow, zoals een

freule Van Nagell van Ampsen. Veel kastelen zijn museum geworden en daar is door de tegenwoordige generatie wel animo voor, zoals het rijtuigmuseum op het Loo in Apeldoorn.-

Mode

In de mode is tot voor 100 jaar terug ook een grote verandering gekomen, vooral in de boerensland. Zo omstreeks 1880 droegen de boerendochters meestal een zwart jak. Ze hadden drie rokken aan, waarvan de bovenste zwart glimmend was en waar het jak ongeveer 20 cm. van de zoom op rustte. Het jak had geen figurnaden, want de vrouwelijke vormen mochten niet gezien worden. Dus trekken en remmen maar, tot dat alles mooi plat zat. Lang haar mocht ook niet, want dat was lastig met muts opzetten. Elke zondagmorgen moest er gekerkt worden, vooral vooraanstaande boeren, want dat bracht je standing mee. Mijn moeder en haar twee zusters moesten eerst bij hun moeder komen, want er moest gecontroleerd worden of ook om het middel alles goed stijf zat. En dan lopend naar de kerk. Dat was het enige uitstapje dat ze in de week beleefden. Met een godsdienstige overtuiging had het weinig te maken. Wel met enig contact tussen de jongelui, want bij het uitgaan der kerk, draalde iedereen om nog eens iemand te ontmoeten. Elke week dansavonden waren er niet. Alleen met de twee kermissen en de "Kolde mark" was er in de cafés dansmuziek. Bij een café op de Nieuwstad kwam altijd een muzikaal echtpaar uit Zutphen. Hij bespeelde zo'n Franse piano en trapte daarbij op een soort schellegerinkel en zij speelde op de viool en zong daarbij de laatste schlagers, b.v. over de eenheidsworst met een loodje eraan, enz. Dat was in de eerste wereldoorlog. Ik ging wel kijken, op de stoep voor de openstaande deuren, maar meegenieten dat was er niet bij. Als een jongen

dan een meisje had gevonden dat hij naar huis mocht brengen, kocht hij eerst een grote koek voor haar, die dan in een speciale “kookenzak” mee naar huis ging. Als het getroffen was, mocht hij ‘s zondags op de koffie met koek komen. Die “kookenzakken” lagen bij mij thuis ook nog. Ze waren van tafellinnen en ongeveer in de vorm van een koek wat lengte en breedte betreft. Ik gaf er nog eens een aan het museum “De Lebbenbrugge” in Borculo. Mijn moeder kwam als heel jonge vrouw in 1884 van de boerenstand aan de straat in Lochem te wonen, natuurlijk met de muts op, maar al gauw had ze bemerkt, dat ze niet welkom was bij de burgervrouwen. Dus, om te beginnen de muts af. Maar wat was de hoedenmode in die tijd? Kapothoeden! Dat waren heel kleine hoedjes, die alleen de kruin bedekten, twee zwartzijden linten aan weerszijden aan de achterkant gingen over de oren naar beneden, waar ze dan gestrikt werden. Stel je dat nu eens voor, goed voor een bal masqué.

Koldemarkt

De “Koldemarkt”, die heden ten dage nog bestaat, was vroeger veel groter want de inwoners kochten kool, wortels, uien enz. in voor de inmaak voor de winter. Wie had gedacht dat je zuurkool in een winkel kon kopen? Zelfs niet in een groentewinkel, zo die er al geweest was, hetgeen ik betwijfel. Ik heb nog een burgervrouw gekend die met de kruiwagen naar de markt ging en daar de wintervoorraad oplaadde. Al die kool, uien enz. werden hoofdzakelijk uit Zutphen aangevoerd. Daar zijn achter de spoorbrug nog grote stukken land waar dat allemaal verbouwd werd. De meeste kruideniers hadden ook een stal voor de boer die bij hen winkelde en dan verlegen was waar hij het paard kon stallen, want alles ging met paard en wagen. Ook de besteldiensten tussen Lochem. en Zutphen.

Een paar keer per week kon je dan goederen mee laten komen. Het bestelhuis was heel gerieflijk. Een boerenbehuizing in de Walderstraat waar het zo vies en donker was, dat je er bijna niet in durfde. Eens had de voerman zijn broek op de hakselmachine gelegd, maar in de donkerte niets gezien en de machine, die met de hand bediend moest worden, aangezet en de broek er ook maar bij ingedraaid. Ongeveer 60 Jaar geleden opende een andere besteldienst op Zutphen, maar nu met een auto, of liever gezegd vrachtwagen, heel primitief, maar ‘t ging vlugger.

Schoeisel, haardracht en kleding

Wat is in alles toch verandering gekomen, ik denk aan schoeisel, haardracht en kleding.

Het schoeisel voor mannen bestond uit laarzen, of zoals men hier zei: stevels. Later werden dat bottines, die met een veter dichtgeregen werden. Ook waren er bottines met elastiek aan de zij-kanten, dat vaak uitrekte en toch wel erg slordig stond. De schoenmaker kon het wel vernieuwen als dat gewenst werd. Veel later kwamen de molières, die nu nog gedragen worden. Sandalen zag je niet, dat was schoeisel voor kloosterbroeders. Rubber onder schoenen bestond ook niet, het begin van deze verandering (leder-rubber) begon met een ronde gummi hak, die met een stift in ‘t midden vastgemaakt werd op de lederen hak. De dames droegen hoge knooplaarzen, natuurlijk zwart. Die gingen aan de buitenkant met stiftknoopjes dicht, wel 10 of 12 stuks. Later kon men ook half hoge laarzen krijgen, zoals ze nu nog zijn, maar geen gekleurde, zwart natuurlijk. En daarna sandalen voor dames en heren. Het bleef niet meer bij kloosterlingen. En dan de haardracht. Welke vrouw of meisje zou omstreeks de eeuwwisseling gedacht hebben om het haar af te knippen voor permanent! Wij

hadden allemaal lang opgestoken haar en keken de ogen uit toen er als eerste bij ons een mevrouw door de straat kwam die permanent had. Wat heel gek vonden we dat. En nu, 80 jaar en ouder zitten we nog bij de kapper. Van kappers gesproken, die kapsalons zijn ook van de latere tijd. Voor de heren was er een scheerwinkel. Dat was een kamer in het woonhuis, met banken aan de kanten voor de bezoekers. Alleen enkele heren van standing lieten de barbier aan huis komen. De gewone man ging ongeveer drie keer in de week naar de barbier, werd daar door de baas of zijn bediende ingezeept met de hand, en met een vlijmscherp aangezet mes van de stoppels ontdaan. Sommigen kwamen er met de handen aan ‘t gezicht vandaan, iets verzachtends was er nog niet. Want al die nu aanbevolen lotions of iets dergelijks bestonden nog niet. Dus in geen geval de schoonheidssalon van tegenwoordig. De haardracht van de mannen was toen kort. Ze lieten zich ook knippen in die scheersalon. Daarvoor, nu omstreeks een eeuw geleden, had een enkele man een baard en bakkebaarden. En wat een kwelling waren die stijve boorden met front. Dat was tenminste bij ons iedere zondagmorgen een feest. Door de week droeg de doorsnee man geen boord. De vrouwen droegen rokken tot op de grond. Als ze de straat opgingen met regenachtig weer, dan moesten ze met de rechterhand de rok bij elkaar nemen en optillen. Wat een ondoelmatige klederdracht was dat in die dagen. Voor 1900 hadden buitenmensen ook geen mantel. Als het vrieskoud werd deden ze een zogenaamde puntdoek om, een wollen vierkante doek die aan de tegenover elkaar gelegen punten gevouwen werd en om de schouders geslagen. Altijd in de zwarte kleur. De puntdoek werd hoofdzakelijk gedragen door vrouwen in de boerenstand. Ook de vrouw van de werknemer hier

droeg vaak zo'n geval. Dat veranderde pas voor oude vrouwen in het midden van onze eeuw, voor de jongere generatie wel iets eerder. En tegenwoordig is er geen verschil meer, tenminste op zekere hoogte. En dan de broekenmode voor de vrouw. Dat was toch zeker iets dat in die beginperiode wel heel streng en als onvrouwelijk begroet werd. Een spreekwoord zei ook vroeger al: "Nou, dat is der eene, den hef de bokse an." Het gaat niet meer op want wie loopt er tegenwoordig niet in een broekpak? Er is veel vraag naar, want ze hangen bij ritsen in de confectiewinkels. Naar goed, ik zou van vroeger vertellen.

Oude gebouwen

Ik heb het nog niet over de oude gebouwen gehad die ook nog in Lochem te zien zijn. Het oudste huisje, nu schuurtje, staat aan de bleek. Als je over de sloezenkolk loopt, te bereiken vanaf begin Tramstraat, langs de oude stallen van Beijers, ook van de andere kant langs de gracht, vanaf de Burg. Leenstraat. Dat huisje moet al van 1500 zijn en het werd gebruikt als een afzonderingshuisje voor lijdens aan boze zweren. Lochem was niet groter dan binnen de grachten. Een ziekenhuis was er niet, en dan werden lijdens aan die besmettelijke ziekte uit de gemeenschap gedaan. Ze moesten zich dan maar samen troosten daar. Ik denk dat het lepra was waar ze aan leden. Ik hoop dat ze het oude huisje niet slopen. Men weet zo weinig van oude tijden. Ook in de hoek aan de kleine markt zijn nog een paar mooie oude gevels, bv. het huis waar nu de bibliotheek in gevestigd is bezit een mooie trapgevel. Nu is het gerestaureerd, maar de oude trant is nog goed kenbaar. De tegenwoordige bibliotheek was heel vroeger de spaarbank, bewoond door de conciërge. Ook ons gemeentehuis is lang niet jong meer, maar het blinkt nu niet uit door mooie oude stijlen. Het

poortje aan de grote markt zijde is er in veel later jaren aangebouwd. In de vorige eeuw waren onder het gemeentehuiscellen, waar lui die een klein vergrijp hadden gepleegd, opgeborgen werden. Mijn vader was in de leer bij een schoenmaker, die tevens voor brood en koffie moest zorgen voor de gevangenen. Bij afwezigheid van de baas moest mijn vader dit verzorgen. Maar hij vond er niets aan. Enkele gevangenen waren stropers en houtdieven die mijn vader wel kenden. Dan zeiden ze: "Wie zingt heel hard, dat wie neet heurt als de schuif op de deur wordt geschoven." Dat was het naaste geluid.

Dan is er verderop nog het mooie oude huis, bewoond door C. Langelier. Hij noemt het zelf altijd "Het saksisch Monument". In dat straatje ernaast kun je nog de oude manier van metselwerk zien, hele dikke houten balken er door. Wie van oude bouwkunst houdt, kan hier zijn hart ophalen.

Hygiëne

Met de hygiëne was het in die oude dagen ook nog treurig gesteld. Het was b.v. zonde om wollen goed te wassen en zo hield men een borstrok, die met het kouder worden aangedaan werd, 's winters maar aan, want wassen daar werd hij niet beter van. Het hield denk ik ook verband met de geringe keuze van wolwasmiddelen. De wol werd zo hard als een plank. En men vond het ook zo allang goed. Mijn man moest in zijn dienstjaren als knecht bij een baas bij iemand slapen die zes weken de halve slip van zijn hemd had gehad en als hij de sokken uittrok bleven ze rechtop staan. Dat was hygiëne omstreeks 1900. Een enkel herenhuis had een badkamer.

Badhuis

In het volkshuis (nu gesloopt) in de Rivestraat, kon je een bad krijgen voor een klein prijsje en daar werd door velen gebruik van gemaakt. Dat volkshuis was in

1892 gebouwd door de bekende architect Berlage.

Er was een tekenzaal waar les werd gegeven in bouwkundig tekenen, een bibliotheek. een zaal voor de weinige toneelverenigingen en voor repetities van muziekverenigingen. In het begin en in de laatste jaren van de vorige eeuw was dat alleen de muziekvereniging Aeolus en later kwam ook de arbeidersvereniging Advendo, die zich tot op heden nog handhaaft, en hoe! Enkele mensen voelden in die oude tijd ook al wat voor lichaams oefeningen en zo werd er door enkelen "Brinio" opgericht, maar dat was ook in de vorige eeuw, omstreeks 1885.

Omstreeks 1902-03 ging ik naar de Remonstrantse Zondagschool, maar wat schrik, toen op een zondagmorgen ons hele kerkje in de as werd gelegd. Het kerkje was gesticht door enkele vooraanstaande burgers die zich van de N.H.kerk afscheidden en onder leiding van Mr. Sickens van de Cloese en anderen kwam dat tot stand. Mr. Sickens bewerkte zijn pachters tot overschrijving naar de Remonstrantse Kerk en zo kon er na verloop van tijd een predikant beroepen worden. Het kerkje werd herbouwd en omstreeks 1908 weer in gebruik genomen. Sindsdien is het nog eens gerestaureerd en werden de mooie glas in lood ramen er uit gehaald en grotere ramen met blank glas in geplaatst. Zonde van de oude mooie bouwtrant. Ook het interieur was verouderd en er werden moderne stoelen in geplaatst. Mijn keus is het niet. Tegenover de kerk, hoek Pillinkstraat, stonden drie onbewoonbaar verklaarde woningen, een zieke plek in het straatbeeld waar iedereen zich aan ergerde. Gelukkig zijn deze woningen nu afgebroken en is er een open ruimte voor in de plaats gekomen. Ook de boerderijen die binnen de kom lagen zijn nu wel zo goed als opgeruimd. De boerderij in de Emmastraat is verdwenen en

ook die in de Molenstraat is alweer 50 jaar weg. De boerderij in de Walderstraat staat er gelukkig niet meer en die in de Blauwe Torenstraat is ook al wel 60 tot 70 jaar weg. Van Manen uit de Bierstraat is ook vertrokken en de boerderij in de Achterstraat is afgebroken. Aan de Achterstraat/hoek Bierstraat was een grote stal met wel 8 stuks koeien van een bakker te H. Er waren gelukkig geen mestvaalten aan de straatkant, daar was Lochem al te stads voor.

Heel oude huizen zijn er ook nog wel in de Walderstraat, maar daar schijnt Monumentenzorg nog niets voor te voelen.

Kanon

Het oude kanon op zijn voetstuk, dat is iets wat de eeuwen getrotseerd heeft. Het ergert mij wel eens, als baldadige jeugd het in de oudejaarsnacht wel eens van zijn voetstuk haalt en wegsleept. Met ontzag voor hun prestaties, verwachtte ik meer eerbied voor het voor ons gebleven goed uit de oude tijd.

Daarom verheugt het mij ook, dat de oude "panne" van Evert ook aan de Duitse smeltkroes is ontsnapt en weer in volle glorie in 't gemeentehuis prijkt.

Onbegrijpelijkwijls was hij bij een koperslager op de rommelzolder terecht gekomen en bij overdracht van de zaak, kwam hij, of liever zij, op de rommelzolder te voorschijn.

De bekwame handen van de eigenaar der zaak hebben de deuken er uit gehaald, de bekende klepel, of hoe heet zoiets, er weer aangemaakt met het voor-noemde succes. En de mof heeft het lekker niet in zijn smeltkroes gehad. De panne van Evert is al jarenlang niet meer gebruikt. Na het uitgaan van de kerk had je vroeger een nieuwslezer op de stoep van het stadhuis, waar hij iedere zondagmorgen het laatste nieuws verkondigde en voor de boerenstand, b.v. de veemarkten in de omtrek en de prijs van de

producten enz. vertelde.

Slagerijen

Er waren in het begin van deze eeuw ook geen gecombineerde slagerswinkels. De runderslagerij was meestal in Joodse handen, daar hun gekochte vlees altijd "kosher" moest zijn, dat wil zeggen, door de Rabbi geslacht. Ook het achterdeel van het rund mochten ze niet gebruiken, dat was goed voor de Christenmensen. Is biefstuk en rookvlees te versmaden? Enfin, alle eerbied voor hun geloofsovertuiging.

De z.g.n..spekslagerij was meest in protestantse handen, maar het was òf rund- òf varkenslagerij. Gemengde bedrijven, zoals tegenwoordig, waren er niet. En wat was het 's zomers een opgave om dat vlees onbedorven te kunnen houden, want er waren zelfs nog geen koelkasten aanwezig. Toen die kwamen, was het al een hele verbetering. Die kasten hadden bovenin stangen om het vlees aan te hangen, daaronder een vloertje met openingen, waar ijsstaven op werden gelegd. Die werden dan een paar keer per week van een ijsfabriek gekocht. De ijsstaven werden dan per auto afgeleverd. Ze waren ongeveer een meter lang en ruim 10 cm. in het vierkant. Wat een vooruitgang toen de elektrische tijd aanbrak en er elektrisch gekoeld kon worden. Een groot sortiment aan vlees en vleeswaren was er niet. Dat bleef ongeveer beperkt tot ham en rookvlees voor zieken en zondagen, en door de week eens een half pond leverworst à fl 0,30 per pond. Als de slager eens een fornuispot vol ham kookte, stonden de volgende dag een stuk of 4, 5 vrouwtjes met emmertjes voor de deur om het hammennat te vragen. Het was goede bouillon en af en toe dreef er nog een stukje vlees of spek in, allemaal winst. De week voor Pasen lieten de runderslagers aan de gemeenteleden zien, wat er met Pasen voor een best stukje vlees op tafel kwam. Daarom hadden ze het

beste slachtvee gekocht, of op de markt, of bij een boer op stal. De betreffende koe kreeg een mooie krans om zijn nek en trots leidde de slager met zijn hulpen het dier door de stad. Doordat die stad nog klein was en gemakkelijk te lopen tot in alle hoeken, was dat best te doen. Gelukkig wist het arme beest zijn laatste rondgang niet. Het was eigenlijk een triest gezicht. Maar zo diep dacht men niet na.

Palmpasen

De Palmpasen was hoofdzakelijk voor de kinderen. Zij kregen dan een palmpasen. Dat was een stok met bovenop een rad, meestal van hout. Bij sommige bakkers kon men ook zo'n gebakken rad kopen, maar bovenop kwam eerst een zwaantje van brood met een krent als oog en aan het rad hingen slingers van aangeregen rozijnen, ulevellen enz. Soms waren ze te zwaar om door een kind gedragen te worden. De zondag daarop gingen wij met een eiernetje gewapend naar een weide achter de "Luchte", eieren schieten. De eieren waren gekleurd met klimopbladeren of in koffie gekookt. Met klimop werden ze groen en met koffie natuurlijk bruin.